

Ruiende Zwarte Zwanen *Cygnus atratus* op het IJsselmeer

Evenals alle andere soorten ganzen, zwanen en eenden hebben Zwarte Zwanen een simultane slagpenrui waarbij de vogels meer dan een maand niet kunnen vliegen. In Australië, het oorspronkelijke broedgebied, vindt de slagpenrui na het broedseizoen plaats. De vogels ruien er meestal in grote groepen op veilig open water. Broedvogels beginnen met de slagpenrui nadat hun jongen vliegvlug zijn geworden, niet-broedvogels beginnen wat eerder (Marchant & Higgins 1990). Uit eigen waarnemingen blijkt dat bij Nederlandse broedvogels de slagpenrui van broedvogels al tijdens het verzorgen van de opgroeiende jongen plaatsvindt. Het wijfje begint ongeveer een maand nadat de eieren zijn uitgekomen. Pas als haar veren weer grotendeels zijn uitgegroeid, begint het mannetje. Zodoende kunnen beide oudervogels weer vliegen op het moment dat de jongen vliegvlug zijn. Over de rui bij niet-broedvogels in Nederland is weinig bekend. Bijlsma (1987) vermeldt dat niet-broedvogels 's zomers de slagpenrui op het IJsselmeer doorbrengen. Lensink (1996) stelt echter, op grond van vliegtuigtellingen, dat op het IJsselmeer geen Zwarte Zwanen ruien. Dit was aanleiding om materiaal, verzameld tijdens onderzoek aan ruiende Knobbelzwanen *Cygnus olor* op het IJsselmeer in 1983, op te diepen. Tevens is bij vogelaars navraag gedaan naar aanvullende waarnemingen. In deze bijdrage worden deze gegevens op een rij gezet. Op het IJsselmeer broeden geen Zwarte Zwanen, zodat hieronder uitsluitend sprake is van niet-broedvogels.

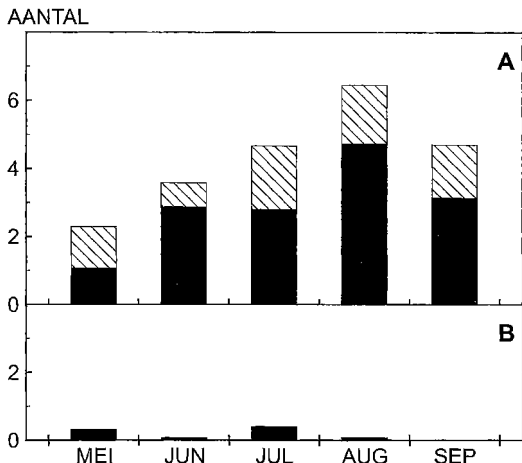
In de zomer van 1983 verbleven vijf adulte Zwarte Zwanen langs de Houtribdijk. Ze zaten meestal als één groep tussen de grote concentraties niet-broedende Knobbelzwanen (maximaal 3000 in juli) die hier gezamenlijk de slagpenrui doorbrengen. De slagpenrui van deze Knobbelzwanen

vindt hoofdzakelijk in juli en augustus plaats (van Dijk & van Eerden 1991). Op 25 juli werden alle vijf Zwarte Zwanen gevangen, samen met 76 niet-vliegvlugge Knobbelzwanen. Gemiddeld waren de mannetjes iets groter en zwaarder dan de wijfjes (tabel 1); een verschil dat overeenkomt met Australische gegevens (Marchant & Higgins 1990). Alle vijf vogels waren in de slagpenrui. De lengte van de buitenste handpen (P10) varieerde van 1.6 tot 18.7 cm. Ter vergelijking: bij twee adulte vogels, gevangen op 26 december 1996 in Groningen, bedroeg de lengte van de volledig uitgegroeide P10 27.5 cm (♂) en 26.7 cm (♀). De P10 van Knobbelzwanen groeit in het begin ruim 6 mm per dag, maar in de loop van de tijd vertraagt de groeisnelheid (van Dijk & van Eerden 1991, zie ook Owen & King 1979). Als we aannemen dat deze groeisnelheid ook geldt voor Zwarte Zwanen, kunnen we globaal terugrekenen wanneer ze met de rui zijn begonnen. Één vogel (P10 van 1.6 cm) was nog maar enkele dagen geleden aan de slagpenrui begonnen, een ander exemplaar (P10 van 18.7 cm) had eind juni de oude slagpennen al laten vallen.

De verzamelde losse waarnemingen maken duidelijk dat zeker vanaf 1978 iedere zomer Zwarte Zwanen op het IJsselmeer zitten. De vogels zitten er hoofdzakelijk tussen mei en september. Het ging in de eerste helft van de jaren tachtig om maximaal 5-10 vogels. Daarna nam het aantal tijdelijk af, vermoedelijk veroorzaakt door de strenge winters 1984/85-1986/87. Vanaf het begin van de jaren negentig lopen de aantallen op tot zo'n 20 vogels: 10-15 langs de Friese IJsselmeerkust, 5-10 op het traject Lemmer-Lelystad-Enkhuizen en 1-3 elders. Zo werden in 1989-96 tussen Lelystad en Lemmer maximaal 2-5 vogels (gemiddeld 3.6) geteld en in 1989-94 langs de Houtribdijk maximaal 3-5 vogels. Langs de Friese IJsselmeerkust zijn de belangrijkste lokaties de ondiepten ten zuiden van Gaasterland (Steile Bank en Mokkebank met maxima van 4) en de ondiepten tussen Workum

Tabel 1. Biometrische gegevens van vijf adulte Zwarte Zwanen, gevangen op 25 juli 1983 op het IJsselmeer langs de Houtribdijk. Zie van Dijk & van Eerden (1991) voor de wijze waarop de maten zijn genomen. *Measurements of five adult Black Swans, caught during wing moult at Lake IJsselmeer (The Netherlands) in 1983 (measurements taken after van Dijk & van Eerden 1991).*

Geslacht Sex	mannetjes males			vrouwtjes females	
Kortvleugellengte (cm)	22.3	22.2	22.4	21.7	20.7
Wing length (length of P10 subtracted)					
Armvluggellengte (cm)	25.6	24.5	25.3	24.0	22.6
Length of forearm					
Lengte P10 (cm)	18.7	14.3	1.6	15.3	5.2
Length of P10					
Gewicht (kg)	5.6	6.0	6.0	6.0	4.9
Weight					

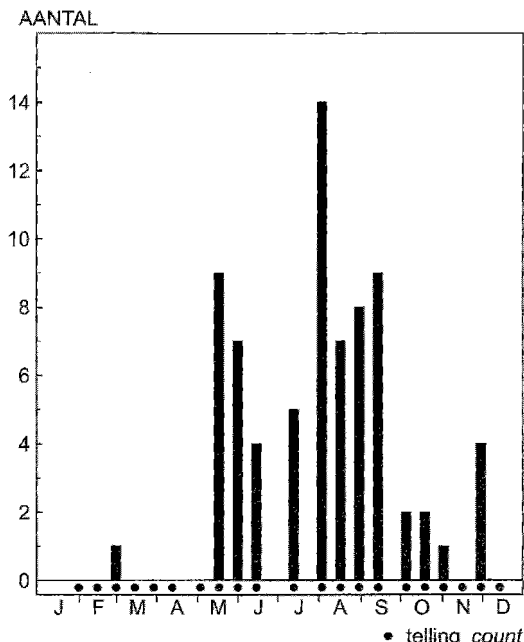
Figuur 1. Gemiddeld seizoenspatroon van Zwarte Zwanen op het IJsselmeer in mei-september 1980-94 op grond van (A) losse waarnemingen en (B) maandelijkse vliegtuigtellingen van Rijkswaterstaat (Lensink 1996). Bij de losse waarnemingen staat een minimumwaarde gebaseerd op werkelijk getelde aantallen en een extrapolatie voor maanden zonder tellingen (gearceerd). *Seasonal pattern of occurrence of Black Swans at Lake IJsselmeer in May-September 1980-94 based on (A) observations of local birdwatchers and (B) monthly aerial counts by Rijkswaterstaat (Lensink 1996). Observations are presented on two levels: a minimum based on counted numbers and an extrapolation of months without data (shaded).*

en Kornwerderzand. Al in 1984 werden hier 9 vogels gezien; recente maxima zijn 12-14 (1990), 11 (1994) en 14 (1995).

Een directe vergelijking van systematische vliegtuigtellingen met losse waarnemingen stuit op een aantal problemen. Allereerst is vanuit het vliegtuig het gehele IJsselmeer op één dag rond het midden van iedere maand gebiedsdekkend geteld. Bij de losse waarnemingen was de waarneemingspanning niet gelijk over de maanden, jaren en plaatsen verdeeld. Van de periode mei-september 1980-94 waren uit tweederde van de maanden (49 van de 75 maanden, 65%) waarnemingen beschikbaar: 14 uit 1980-84, 15 uit 1985-89 en 20 uit 1990-94. Ze waren verdeeld over mei (7), juni (12), juli (9), augustus (11) en september (10). Verder was er bij de losse waarnemingen geen onderscheid mogelijk tussen maanden met geen Zwarte Zwanen (nulwaarnemingen) en maanden waarin geen waarnemingen werden verricht. Tenslotte zijn de waarnemingen meestal niet van het hele IJsselmeer afkomstig en zijn maandtotalen van een maand met meer waarnemingen gebaseerd op het hoogste aantal. Om bovenstaande redenen zijn voor het seizoenspatroon van de losse waarnemingen (figuur 1) twee waarden gepresenteerd: een minimum gebaseerd op werkelijk getelde aantallen en een extrapolatie gebaseerd op de aanname dat in maanden met ontbrekende ge-

vens (35%) er gemiddeld evenveel vogels zaten. Ondanks deze haken en ogen wordt duidelijk dat de vliegtuigtellingen een zeer fragmentarisch beeld geven van de werkelijke aantallen. Waarschijnlijk komt dit omdat de vliegtuigtellers zich in deze periode concentreren op het tellen van ruierende eenden in eclipskleed (Mennobart van Eerden). Daarnaast geven de tellingen vanuit het vliegtuig ook geen goed beeld van het seizoenspatroon. Resultaten van tweewekelijkse watervogeltellingen van It Fryske Gea langs de Friese IJsselmeerkust (figuur 2) bevestigen het seizoenspatroon van de losse waarnemingen. De Zwarte Zwanen waren hier vooral aanwezig in de periode dat ook de piekaantallen niet-broedende Knobbelzwanen (maximaal 2400 in begin augustus) werden geteld. De meerderheid van de Zwarte Zwanen zat tussen Workum en Kornwerderzand en veelal verbleven ze in één of enkele groepen. Het is aannemelijk dat zowel de Knobbelzwanen als de Zwarte Zwanen worden aangetrokken door de weelderige onderwatervegetatie (hoofdzakelijk Schedefonteinkruid *Potamogeton pectinatus*) die zich hier recentelijk fors heeft uitgebreid.

De vangst van ruiers in 1983 en het gegeven dat het aantalsverloop en de timing van de slagpenruiv overeenkomt met die van Knobbelzwanen (zie ook van Dijk 1991), maken aannemelijk dat niet-broedende Zwarte Zwanen ook in andere jaren de

Figuur 2. Aantalsverloop van Zwarte Zwaan langs de Friese IJsselmeerkust tussen Lemmer en Kornwerderzand in 1995 (It Fryske Gea 1996). *Number of Black Swans along the Frisian coast of Lake IJsselmeer between Lemmer and Kornwerderzand in 1995 (It Fryske Gea 1996).*

slagpenrui op het IJsselmeer doorbrengen. In het midden van de jaren tachtig was het IJsselmeer vermoedelijk de belangrijkste ruiplaats in Nederland voor niet-broedvogels, omdat er toen minder dan vijf broedparen in Nederland waren (Lensink 1996). Inmiddels is deze positie door het zuidelijk Deltagebied overgenomen. Hier bevindt zich een snel groeiende broedvogelpopulatie en de vogels blijven er het hele jaar (Lensink 1996). Zo werden alleen al in het Markiezaat (Ray Teixeira) nazomermaxima vastgesteld van 25 (1994) en 44 (1995).

Dankwoord De gegevens uit 1983 werden verzameld tijdens een onderzoek van Rijkswaterstaat directie IJsselmeergebied naar ruiende Knobbelzwanen op het IJsselmeer. De overige waarnemingen berusten op gegevens uit het archief van de VWG Wierhaven, de waarnemingenrubriek in Vanellus en op informatie van Eelco Brandenburg, Trinus Haitjema, Jos Hooijmeijer (It Fryske Gea), Ep van Hijum, Leon Kelder, Kees Koffijberg, Ben Koks, Frank Majoor, Benny Middendorp, Michiel Versluys en Berend Voslamber. Verder dank aan Joop-Niek IJnsen voor het maken van beide figuren en aan Mennobart van Eerden (RIZA), Peter van Horssen, Rob Lensink, Kees Koffijberg, Joep de Leeuw, Ray Teixeira en Berend Voslamber voor hun commentaar op een eerdere versie.

Summary *Moulting Black Swans* *Cygnus atratus* at *Lake IJsselmeer, The Netherlands*

Lake IJsselmeer is a shallow freshwater lake of 2000 km² with large summer concentrations of moulting non-breeding Mute Swans *Cygnus olor*. Since at least 1978, non-breeding Black Swans are also present during summer. Five Black Swans that were caught on July 25, 1983, showed slight biometric differences between males and females (Tab. 1). They had started wingmoult between the end of June and the second half of July. On Lake IJsselmeer most birds are seen in mid-summer (Fig. 1,2), at the peak in the number of moulting Mute Swans. With a maximum of 5-10 in the mid-eighties, Lake IJsselmeer held the most important moulting concentration in The Netherlands (only c. five breeding pairs at the time). Around the mid-nineties, numbers had increased to a maximum of 20. Due to a recent strong increase, the Delta-area is nowadays the most important site for moulting non-breeders.

Literatuur

- BIJLSMA R. G. 1987. Zwarte Zwaan *Cygnus atratus*. In SOVON, Atlas van de Nederlandse vogels, p. 548. SOVON, Arnhem.
- VAN DIJK K. 1991. Herkomst en leeftijdssamenstelling van ruiende Knobbelzwanen *Cygnus olor* op het IJsselmeer. *Limosa* 64: 41-46.
- VAN DIJK K. & VAN EERDEN M. R. 1991. Biometrics and timing of primary moult of non-breeding Mute Swans *Cygnus olor* at Lake IJsselmeer, the Netherlands. *Wildfowl Supp.* 1: 296-303.
- IT FRYSKY GE 1996. Natuurmonument De Friese IJsselmeerkust. Jaarverslag 1995. It Fryske Gea, OI-terterp.

- LENSINK R. 1996. De opkomst van exoten in de Nederlandse avifauna; verleden, heden en toekomst. *Limosa* 69: 103-130.
- MARCHANT S. & HIGGINS P. J. (eds.) 1990. Handbook of Australian, New Zealand & Antarctic birds, Vol 1. Oxford University Press Australia, Melbourne.
- OWEN M. & KING R. 1979. The duration of the flightless period in free-living Mallard. *Bird Study* 26: 267-269.

Klaas van Dijk, Vermeerstraat 48, 9718 SN Groningen

Veel Kwartels *Coturnix coturnix* in de Hoeksche Waard in zomer 1997

Ten behoeve van een op stapel staande streekavifauna voerden leden van de Vogelwerkgroep Hoeksche Waard in 1997 een broedvogelinventarisatie uit in het Oudeland van Strijen. Deze c. 1600 hectare metende polder ligt in het oosten van de Hoeksche Waard (ZH). Het gaat om een open, vrijwel onbebouwd gebied met daarin enkele grote aaneengesloten enclaves klei-op-veengrasland, een afwijkend terreintype in de verder vrijwel geheel uit akkerbouwvelden bestaande Hoeksche Waard. De eerste Kwartels werden gehoord op 2 mei. Later die maand werden spoedig meerdere vogels gehoord. Toen eind mei bleek dat de Kwartels binnen het gebied zouden blijven, kregen de vogelwerkgroepleden het verzoek om extra aandacht aan deze soort te besteden en alle locaties met roepende vogels in te tekenen. In totaal werden 62 territoria vastgesteld, wat neerkomt op 3.9 territoria/100 ha. De vogels verbleven in zeven verschillende vegetatietypen, het meest in hooiland (tabel 1). De grootste concentratie bevond zich ten noorden van de Molenweg waar, in het kader van reservaatvorming binnen de lopende landinrichting, Staatsbosbeheer doende is voormalige akkerpercelen om te vormen tot grasland. Hier konden in een strook van 500 x 250 meter elf territoria worden vastgesteld, 1 vogel per 1.14 hectare. Deze waarde sluit aan bij de hoogste in Midden-Europa vastgestelde dichtheden (Glutz von Blotzheim 1973). Eventuele broedsels in het Oudeland van Strijen hebben een goede kans op succes gehad: voor de meeste hooilanden waarin de Kwartels verbleven zijn namelijk beheersovereenkomsten van kracht, waardoor de percelen pas laat in het seizoen werden gemaaid.

Hoewel in de Hoeksche Waard Kwartels al een aantal jaren aandacht krijgen, was de soort vóór 1997 slechts een enkele maal in het Oudeland van Strijen gehoord. Wel verblijven er regelmatig en-